5. Millistele põhimõtetele toetuvad sõjapidamise reeglid?

Rahvusvahelise humanitaarõiguse raames on vastu võetud hulk lepinguid,[1] millest võib leida hulganisti reegleid. Samas öeldakse, et kõik lepingud on taandatavad neljale kesksele põhimõttele ja kui neid teada, siis on võimalik paljudes olukordades teha õige otsus või anda õige hinnang. Neid põhimõtteid ei ole täieliku vastuse saamiseks võimalik leida ühest kohast, vaid need on osa rahvusvahelise humanitaarõiguse olemusest ning tulenevad otseselt või kaudselt lepingutest või rahvusvahelisest tavaõigusest.[2]

5.1. Sõjaline vajadus

Sõjalise vajaduse (*military necessity*) põhimõtte kohaselt võivad relvakonflikti osapooled kasutada ainult sellist jõudu, mis ei ole keelatud ning mis on ulatuse ja iseloomu poolest vajalik õiguspärase sõjalise eesmärgi saavutamiseks. See tähendab, et jõud on suunatud vastase sõjalise võimekuse vastu ning vajalik vastase alistamiseks ja lõppastmes relvakonflikti lõpetamiseks.[3] Seega ei tohi eesmärk olla võimalikult paljude vastase kombatantide tapmine ja vastase vara hävitamine, vaid nii väheste kahjude põhjustamine, kui on sõjalise eesmärgi saavutamiseks võimalik.[4] Relvakonflikt ei tohi olla õigustus enda väljaelamiseks ja valimatu kahju põhjustamiseks. Samas tuleb aktsepteerida, et relvajõud ongi mõeldud vajaduse korral jõu kasutamiseks ja relvakonfliktis on jõu kasutamine paratamatu.

Sõjalise vajaduse põhimõtet ei saa kasutada õigustamaks käitumist, mis on keelatud. Tänapäeva rahvusvaheline humanitaarõigus on inkorporeerinud sõjalise vajaduse oma reeglitesse ja eraldi saab seda kasutada ainult juhul, kui selline võimalus on sõnaselgelt ette nähtud. Näiteks kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsioon näeb ette, et kultuuriväärtuste austamise kohustust võib eirata ainult tungiva sõjalise vajaduse korral.[5]

5.2. Humaansus

Humaansuse (*humanity*) põhimõte näeb ette, et ei tohi põhjustada kannatusi, vigastusi ja hävingut, mis ei ole vajalik õiguspärase sõjalise eesmärgi saavutamiseks. Kui see eesmärk on saavutatud, siis ei tohi enam jätkata kahjude tekitamist lihtsalt selleks, et on soodne võimalus vastasele lõplikult koht kätte näidata. Nii ei tohi enam rünnata haavatuid, haigeid ega alla andnud kombatante; neid tuleb hoopis kaitsta.6 Laiemalt võttes tuleb kohelda inimlikult kõiki isikuid, kes ei osale (enam) vaenutegevuses. Neid ei tohi ka diskrimineerida, v.a juhul, kui selleks on objektiivsed põhjused (nt antakse esmajärjekorras abi raskemas terviseseisundis inimestele).7

Siin tuleb siiski arvestada, et humaansuse põhimõte ei taga tsiviilisikutele ega -objektidele täielikku kaitset vaenutegevuse tõttu tekkinud ohtude eest. Teisisõnu, igasugune tsiviilkahju ei ole tingimata sõjapidamise reeglite rikkumine. Näiteks rahvusvaheline humanitaarõigus aktsepteerib tsiviilisikutele ja -objektidele põhjustatud kaasnevat kahju, kui see ei ole liigne võrreldes konkreetse ja vahetu sõjalise eelisega.8

Üks tuntumaid humaansuse põhimõtte väljendusi on Martensi klausel:

Kuni sõjapidamise reeglite täiuslikuma koodeksi kehtestamiseni peavad Kõrged Lepinguosalised õigeks deklareerida, et nende poolt vastu võetud regulatsioonides käsitlemata juhtumite korral jäävad nii elanikkond kui ka sõdijad rahvusvahelise õiguse printsiipide kaitse ja valitsemise alla, nii nagu need tulenevad tsiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavadest, inimlikkuse seadustest ning avaliku südametunnistuse nõudmistest.9

See klausel ütleb, et isegi kui mingi käitumine ei ole konkreetselt keelatus, siis see ei tähenda, et selline käitumine on tingimata lubatud. Tuleb kaaluda, kas selline käitumine on kooskõlas sõjapidamise reeglite mõtte, inimlikkuse ja südametunnistuse nõudmistega.10 Seega ei kehti põhimõte, et kui miski ei ole keelatud, siis see on lubatud.

5.3. Vahetegemine

Vahetegemise (*distinction*) põhimõte on väga praktilise väärtusega põhimõte. Selleks, et tagada tsiviilisikute ja -objektide austamine ja kaitse, peavad relvakonflikti osapooled alati tegema vahet tsiviilisikutel ja kombatantidel ning tsiviilobjektidel ja sõjalistel sihtmärkidel ning suunama operatsioonid üksnes kombatantide ja sõjaliste sihtmärkide vastu.11 Peale selle peavad nad olema

tähelepanelikud, kuhu nad paigutavad oma üksused ja sõjatehnika, näiteks nende paigutamine tsiviilisikute ja -objektide lähedusse[12] võib neile anda kaitse rünnakute eest ja muuta vastasele keeruliseks vahetegemise põhimõtte rakendamise (seda tsiviilisikute ja -objektide kaitse arvelt).

Vahetegemise põhimõte kõlab lihtsalt, kuid tänapäeva relvakonfliktides võib vahetegemine olla väga keeruline, sest mõned vaenutegevuses osalevad isikud varjavad ennast teadlikult tsiviilisikute hulgas (nt ei kanna vormi või muud kaugelt eristuvat eraldusmärki) ja kasutavad vaenutegevuse toetamiseks tsiviilobjekte. Relvakonflikti osapooled peavad käituma heas usus ja tegema oma võimaluste piires kõik veendumaks,[13] et ei rünnata tsiviilisikuid või -objekte või erikaitse alla olevaid objekte.

Kahjuks ei ole relvakonflikti ajal võimalik saada olukorrast täielikku ülevaadet (olukord võib muutuda sekunditega) ning seetõttu võib eksimusi või kaasnevat kahju tekkida ka kõige parema ettevalmistuse korral.

5.4. Proportsionaalsus

Proportsionaalsuse (*proportionality*) põhimõte nõuab, et sõjaliste operatsioonidega põhjustatud kahju ei oleks liigne võrreldes eeldatava sõjalise eelisega. See ei ole matemaatiline hinnang, vaid nõuab mitmete asjaolude hindamist koosmõjus. Kõrvaltvaatajal on tihti raske aru saada, kuidas mingile otsusele jõuti, või nõustuda järelduste ja tulemustega. Aga ülemad teevad otsused kindlal ajal, lähtudes konkreetsest taktikalisest olukorrast, luureinfost, vastase käitumisest jne. Loomulikult ei saa nende keerukustega vabandada ilmselgelt õigusvastast käitumist, kuid proportsionaalsuse hindamisse ei tohi suhtuda kergekäeliselt.

Proportsionaalsuse põhimõte seob omavahel sõjalise vajaduse ja humaansuse ning sellega püütakse saavutada optimaalne tulemus. Kuigi proportsionaalsuse põhimõte on väga oluline ja seda leiab paljudest sõjalistest otsustest, ei ole seda lepingutes konkreetsemalt lahti seletatud. Näiteid tuleb otsida ridade vahelt. Tüüpiline näide on eespool mainitud nõue, et tsiviilisikutele ja -objektidele põhjustatud kaasnev kahju ei tohi olla liigne, võrreldes konkreetse ja vahetu sõjalise eelisega.[14]

Praktikas tähendab proportsionaalsuse põhimõtte alusel otsuste tegemine, et eeldatavate tsiviilkahjude vähendamine suurendab sõjalisi riske. Õigusnormistikus ei ole otseselt öeldud, kui suure riski peavad relvajõud enda kanda võtma (kui üldse), aga tunnetus on selline, et kui keegi peab riski võtma, siis peavad seda tegema

relvajõud, mitte tsiviilelanikkond (lõpuks on relvajõudude ülesanne kaitsta riiki ja rahvast).

- 1Nii ajaloolised kui ka kehtivad lepingud on avaldatud ICRC kodulehel https://ihl-databases.icrc.org/ihl (31.08.2021).
- 2Pictet, J. Development and Principles of International Humanitarian Law. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1985, lk 59–60.
- 3Seda sõnumit edastati juba Lieberi koodeksi (1863) artiklis 14 ja Sankt-Peterburgi deklaratsiooni (1868) preambulis.
- 4Näiteks esimese lisaprotokolli artiklis 57(3) on öeldud, et kui on olemas alternatiivsed sõjalised sihtmärgid, tuleb valida need sihtmärgid, mis tõenäoliselt põhjustavad vähem kahju tsiviilisikutele ja -objektidele.
- 5Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 14.05.1954, jõustunud 07.08.1956, 249 UNTS 215 (Eesti suhtes jõustunud 04.07.1995 − RT II 1995, 7, 32), artikkel 4(2).
- 6Esimene Genfi konventsioon, artikkel 12; teine Genfi konventsioon, artikkel 12; kolmas Genfi konventsioon, artikkel 13.
- 7Nt Genfi konventsioonid, ühine artikkel 3; teine lisaprotokoll, artikkel 4(1).
- 8Esimene lisaprotokoll, artikkel 51 (5)(b).
- 9Maasõja õiguse ja tavade Haagi (II) konventsioon (Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land), 29.07.1899, jõustunud 04.09.1900, preambul.
- 10Martensi klausli kohta vt lähemalt nt Valk, K., Värk, R. Martensi klausli areng ja osised. – KVÜÕA Toimetised, 2012/16.
- 11Esimene lisaprotokoll, artikkel 48; teine lisaprotokoll, artikkel 13.
- 12Esimene lisaprotokoll, artikkel 58(b).
- 13Esimene lisaprotokoll, artikkel 2 (a)(i).
- 14Esimene lisaprotokoll, artikkel 51 (5)(b). Ettevaatusabinõusid selle nõude täitmiseks toonitab esimene lisaprotokoll, artiklid 57(2)(a)(iii) ja 57 (2)(b).